

—ISTORIA IDEILOR—

Robert
Muchembled

MAGIA
ȘI
VRĂJITORIA
ÎN
EUROPA

DIN EVUL MEDIU
PÎNĂ ASTĂZI

 HUMANITAS

AUTORI

BENGT ANKARLOO
profesor la Universitatea din Lund
(Suedia)

WOLFGANG BEHRINGER
doctor în istorie, cercetător la München și Bonn
(Germania)

FRANCISCO BETHENCOURT
profesor la Universitatea din Lisabona
(Portugalia)

MARIE-SYLVIE DUPONT-BOUCHAT
profesor la Universitatea din Louvain-la-Neuve
(Belgia)

ANDRÉ JULLIARD
cercetător la CNRS
(Franța)

RICHARD KIECKHEFER
profesor la Northwestern University
(Statele Unite)

GABOR KLANICZAY
profesor la Universitatea Eötvös Lorand din Budapesta
(Ungaria)

E. WILLIAM MONTER
profesor la Northwestern University
(Statele Unite)

ROBERT MUCHEMBLED
profesor la Universitatea Paris-Nord
(Franța)

JAMES SHARPE
profesor la Universitatea din York
(Marea Britanie)

Sub conducerea lui
ROBERT MUCHEMBLED

MAGIA ȘI VRĂJITORIA ÎN EUROPA

din Evul Mediu pînă astăzi

Traducere din franceză de
MARIA și CEZAR IVĂNESCU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Ruguri târzii în Europa Centrală și Orientală

GÁBOR KLANICZAY

„*De strigis vero que non sunt, ne ulla questio fiat*“, scrie în acel *Decretum* promulgat în jurul anului 1100 de Coloman Librarul, regele Ungariei. Istoriografia ungară, după epoca Luminilor, s-a felicitat mereu, timp de un secol, cu privire la această manifestare precoce a înțelepciunii medievale care respingea „superstițiile“. Se bucurau să creadă că valurile de persecuții proprii civilizației occidentale, implicând mii de victime, această „demonomanie“, calificată drept „demențială“ (*witch craze*) de unii istorici anglo-saxoni, atinsese foarte puțin Europa Centrală la sfârșitul Evului Mediu și începutul epocii moderne.

O NOUĂ PRIVIRE

Astăzi știm, firește, la ce să ne așteptăm în privința legislației „luminate“ de la începutul secolului al XII-lea. Se știe că Biserica din Evul Mediu timpuriu a condamnat, secole de-a rândul, una din variantele credinței populare în vrăjitorie: aceea care accepta existența reală a acelor *strigae* (menționate chiar în decret), a vrăjitoarelor zburînd în noapte, furînd prunci și sugîndu-le sîngele; acuzațiile de acest gen fuseseră într-adevăr respinse; acel *Decretum* al lui Coloman n-a făcut în realitate decît să reîmprospăteze o tradiție juridică din epoca carolingiană, aceea din *Canon Episcopi*, datînd din secolul al XI-lea. Să adăugăm că un alt tip de vrăjii numite *maleficium* sau *veneficium* fusese, de asemenea, condamnat și sancționat de Coloman, în spiritul jurisdicției predecesorilor săi, sfîntul Ștefan (I, 33–34) și sfîntul Ladislau (I, 34): în al treilea paragraf (1, 60) care urmează faimoasei fraze citate, se permite o pedeapsă severă pentru orice fel de *malefici*. Dar ar fi la fel de eronat să vorbim de o atitudine medievală „luminată“ în materie de vrăjitorie, pentru faptul că manifestarea exacerbată a acestei credințe, care a antrenat prigoane masive, n-a apărut decît la sfârșitul Evului Mediu, într-o imagine sintetică reunind *striga*, *malefica* și alte ființe imaginare, tot atîtea încarnări ale țapului ispășitor.

O comparație a caracteristicilor generale din Est cu cele din Vest revelează că au existat într-adevăr diferențe între cele două regiuni ale Europei, și chiar faptul că prigoana a numărat mult mai puține victime în Est. Dar cercetări mai nuanțate, întreprinse recent, au dovedit că această regiune nu prea are nici ea de ce se lăuda. Dacă persecuțiile au început mai târziu, ele au durat în schimb

timp mai îndelungat, în unele locuri pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Și dacă datele noastre dezvăluie mai puține persecuții masive, mecanismele acuzării, apariția țărilor ispășitori și reglarea de conturi au fost esențial aceleași ca și în Europa Occidentală.

Se explica de obicei caracterul moderat al vînației prin absența, în Europa Centrală și Orientală, îndeosebi la populațiile ortodoxe, a variantei „savante“ a credințelor, elaborată de demonologi erudiți. Această mitologie, din ce în ce mai populară, începînd din secolul al XIV-lea, vedea în vrăjitoare o sectă obscură, dușmană creștinismului. Se deducea puterea lor malefică din alianța cu diavolul, iar virtuțile lor oripilante din ceremoniile sabatice, însoțite de orgii satanice și bancheturi canibale, justificînd astfel brutalitatea arhaică a interogatoriilor (proba cu apa, tortura etc.)

Cercetări recente au adăugat lucruri noi acestei componente „diabolice“ a credințelor și persecuțiilor central-europene. Cu toate că evantaiul cerințelor arhaice implicate în vrăjitorie a fost efectiv mai larg decît în Occident, examenul lor atent pare să înlăture ipoteza conform căreia figura diavolului a fost introdusă numai de „docti“ și „inchizitori“. S-a descoperit că reprezentările sabatului diabolic aveau rădăcini multiple în credințele arhaice.

Studiul comparat al istoriei persecuțiilor în Europa Orientală și Occidentală pe care îl vom aborda aici are drept scop să schițeze o nouă imagine de ansamblu, care începe să se contureze datorită cercetărilor recente. Dar se cuvine să spunem mai întîi cîteva cuvinte despre deficiențele surselor.

Studiile comparate de istorie a vrăjitoriei implicînd și Europa Orientală citează de obicei exemplul Poloniei, extras din monografia lui Bohdan Baranowski, apărută în 1954. O serie de date care au aerul unor statistici dau socoteală despre vreo cîteva zeci de mii de execuții, la care, după părerea autorului, ar trebui să adăugăm alte cinci mii de cazuri suspecte de linșaj. Baranowski ne comunică, de asemenea, frecvența proceselor la fiecare sfert de secol și indică 55% între 1676 și 1725. O lectură mai atentă a cărții (pe care obstacolul limbii a interzis-o majorității cercetătorilor occidentali, ca și în cazul altor țări est-europene, de altfel), dezvăluie faptul că cifrele lui Baranowski sînt doar estimări. El a multiplicat pur și simplu numărul (și acesta estimat! 1250) tribunalelor cu acela al proceselor (presupunînd în jur de patru pentru fiecare tribunal) și al mediei (două pentru fiecare tribunal) condamnărilor la moarte sau al deceselor survenite în cursul interogatoriilor. În sprijinul afirmațiilor sale, autorul trimite la vreo duzină de publicații de istorie regională din secolul trecut și la datele provenind din patru sau cinci procese, analizate la modul real; cartea este de altfel consacrată înainte de toate literaturii demonologice și dezbaterilor juridice poloneze.

Studiile comparate se pot baza astăzi pe cercetări sistematice (aducerea la zi și cercetarea amănunțită a surselor) numai pentru procesele de vrăjitorie din Austria (implicînd Stiria, înainte de toate) și Ungaria. Numai în aceste țări s-a încercat studierea statistică a surselor oferite de o mie de procese, editări de noi surse și de analize atît ale credințelor cît și ale valurilor de persecuții din punctul de vedere al istoriilor ideilor și al dreptului. În privința proceselor de vrăjitorie din alte țări ale Europei Centrale nu există decît articole de circumstanță și cîteva

asemenea date începînd din secolul al XIII-lea: cele acuzate de vrăjitorie ispășeau printr-o severă penitență și prin prestarea unui jurămînt de purificare.

Printre promotorii vînătorii de vrăjitoare, trebuie să menționăm, în afara autorităților municipale, mediile senioriale. În Occident, acuzațiile de vrăjitorie se răspîndeau în secolele al XIII-lea și al XIV-lea ca instrumente de răzbunare în intrigile de curte: ele apar la curtea pontificală de la Roma (printre dușmanii lui Bonifaciu al VIII-lea, de exemplu), ca și la curțile princiare (aceea a lui Filip cel Frumos). Aceleași fenomene se observă, în Europa Centrală, la curtea lui Carol al IV-lea de la Praga. Țarul Ivan al III-lea atribuia vrăjitoriilor moartea soției sale Maria Tvernova și, acuzînd-o de vrăjitorie chiar pe cea de a doua soție a lui, Sofia, a aruncat-o, într-o noapte a anului 1497, în rîul Moscova. Bănuiala de farmece a fost de asemenea susținută cu privire la sterilitatea Beatricei de Aragon, soția lui Mathias, regele Ungariei (mort în 1490).

Acuzațiile provenite din mediile aristocratice se explică, în afara intrigilor politice și amoroase, prin dorința de a da satisfacție poporului care aștepta de la seniori sprijinul justiției. Aceste inițiative locale au contribuit mult la popularizarea vînătorii de vrăjitoare la sfîrșitul Evului Mediu. În Ungaria, prima condamnare la moarte pentru vrăjitorie a fost pronunțată întîia oară în 1387, din înalta poruncă a seniorului Menyhart Karolyi. Primele instrucțiuni detaliate vizînd urmărirea metodică a vrăjitoarelor (1427 și 1432) au fost publicate de socrul lui Sigismund de Luxemburg, puternicul conte Hermann de Cilli, pe proprietățile sale din Slovenia. Asemenea inițiative senioriale au jucat pretutindeni un rol important în declanșarea prigoanelor masive din secolul al XVI-lea: e suficient să trimitem la eruditul italian Giovanni-Francesco Pico, senior de la Mirandola (nepotul faimosului Pico de la Mirandola), instigator al proceselor de vrăjitorie în Italia de nord (1523), a căror experiență o consemnează într-un tratat de demonologie (*Strix*), devenit foarte popular.

În privința demonologiei, această mitologie „savantă”, construită de predicatori, teologi, inchizitori și judecători, în lupta împotriva superstițiilor „populare”, se cuvine să observăm că anumite regiuni ale Europei Centrale făceau și ele parte din pămîntul-mamă în care se elaborase doctrina. În anii 1430, Giacomo della Marca, celebra figura militantă a călugărilor franciscani, care predica împotriva ereticilor (patarini, husiți) din Balcani, din Transilvania de sud și Ungaria, ridicîndu-se și împotriva superstițiilor populare răspîndite aici, printre care, probabil și vrăjitoria, cum pare să dovedească tratatul său *De Sortilegiis*, din nefericire pierdut. *Malleus maleficarum* al lui Iacob Sprenger și Heinrich Krämer (Institoris), manualul de bază al întregii demonologii, își extrăgea materialul din documentele proceselor instruite de cei doi dominicani inchizitori; Institoris se sprijinea, în afara experienței sale de la Heidelberg și Ravensburg, pe importanta serie de procese pe care le condusesese la Innsbruck, în 1485.

Procesele de la Innsbruck fac parte din noul tip de persecuții: procesele în lanț. În Europa Centrală și Orientală, asemenea procese sînt atestate la începutul secolului al XV-lea: în 1411 douăsprezece femei condamnate pentru vrăjitorie au fost arse la Pskov. În 1443, un proces răsunător a avut loc la Sbenik, în

al XVII-lea. Prima panică, în 1661, antrenează execuția prin foc a 41 de vrăjitoare. Între 1670 și 1690, perioada în care s-au stîmmit în lanț cîteva furtuni înfricoșătoare, aproximativ 420 de persoane suspecte de vrăjitorie au fost deferite justiției. Proportia bărbaților și femeilor o reproduce aproape pe cea din Austria: jumătate din acuzați erau bărbați. Tot după exemplul Austriei, au fost acuzați de vrăjitorie cerșetorii, și uneori chiar ciobanii. Numărul proceselor nu a început să scadă decît începînd din secolul al XVIII-lea.

Este instructiv să adăugăm la aceste date statistica proceselor de vrăjitorie din Ungaria, bazată pe cele aproape 2 000 de procese cunoscute, desfășurate între secolul al XVI-lea și secolul al XVIII-lea. Dacă exceptăm cîteva prigoane de la începutul secolului al XVI-lea, acuzațiile regulate reîncep după 1565, aproape simultan în diferite regiuni ale țării, în Transilvania (Cluj, Sibiu), care se bucura de o autonomie relativă începînd din 1541, în Debreținul calvinist, în nordul luteran sau în orașele transdanubiene din Vest, toate aceste ținuturi făcînd parte din regatul supus Habsburgilor. Avem puține date priyind a treia parte din ținut, ocupată de Imperiul Otoman. Sigur este că, între 1541 și 1660, procesele n-au lipsit nici aici, dar tribunalele otomane nu par să le fi încurajat. În jurul anului 1620 și apoi după 1660, sub influența tendințelor generale din Europa, persecuțiile se intensifică și în aceste locuri.

Începînd din 1690, numărul proceselor face un salt neașteptat; în a doua jumătate a secolului al XVII-lea se pot număra în medie cam 50–60 de procese pe deceniu pentru ansamblul țării. Cifra se dublează între 1690 și 1710 și se împătrește între 1710 și 1750. Panica față de vrăjitoare s-a manifestat de mai multe ori în această perioadă, iar prigoanele s-au înmulțit în mod deosebit în ținuturile recucerite de la turci. La Szeged, în 1728, se desfășura cel mai răsunător proces, la încheierea căruia paisprezece vrăjitoare au fost executate (două au murit în închisoare). Se pare că furia populației în acest oraș, de două ori încercat, de inundații și apoi de secetă, fusese stîmmită de o bănuială care se generalizase repede: „Vrăjitoarele au vîndut ploaia turcilor“. În anii 1750, numărul acuzațiilor, mereu reînnoite, în diferitele ținuturi ale Ungariei, nu a scăzut deloc. Valul de persecuții nu s-a stins decît o dată cu decretul Mariei Tereza, prin care se interziceau procesele de vrăjitorie.

În Polonia, prigoana a atins maximum de intensitate cu o anumită întîrziere, după estimările deja citate ale lui Baranowski: seria de procese care începe la Poznan în 1511 și la Cracovia în 1539 culminează, după părerea lui, între 1676 și 1725, această perioadă cuprinzînd mai mult de jumătate din cazuri. Vînătoarea de vrăjitoare ia sfîrșit și aici tîrziu, ultimul proces datînd din anul 1776.

În Boemia, procesele succesive au început după 1540, dar persecuția masivă nu avea să apară decît spre jumătatea secolului al XVII-lea. Paralelismul cu cronologia austriacă a vînătorii de vrăjitoare se explică, în afară de vecinătate, prin influența directă pe care Austria o exercită după înfrîngerea de la Fehérhegy. Se observă aceeași evoluție și în Silezia, unde procese importante, implicînd mai multe sute de victime, se desfășoară mai întîi în jurul anului 1651, apoi între 1663 și 1665 (Zuckmantel, Ziebnej Gorze). În anii 1670 și 1680, cînd prigoana atinge punctul culminant în Austria și în Stiria, Boemia este și ea tulburată de

Se poate afirma fără ezitare că numărul pedepselor capitale scade paralel cu reglementarea mai severă a procedurilor legale, cu extensia dreptului de apel și abandonarea treptată a torturii. În Europa de Est, ca și în alte părți, au existat contestații sporadice provocate de abuzurile practicate în anumite procese de vrăjitorie. În Polonia, începînd de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, sub domnia lui Bathori, Jan Kirsztein a publicat la Cracovia libele protestatate sub pseudonimul Cerasius; el a fost urmat, în 1639, de Daniel Wisner (*Tractatus brevis de extramagiis, lumis, veneficiis...*). Unii înalți demnitari ai Bisericii (episcopul K. F. Czartoryski, primatul Mikolaj Prazmowski) și-au ridicat și ei glasul împotriva abuzurilor. Serafin Gamalski combătea și el, în 1729, superstițiile, în lucrarea sa *Wodka s elixirem*. Dar situația nu se schimbă radical decît spre anul 1772, cînd Stanislas al II-lea August, om aparținînd deja Luminilor, declanșă o campanie contra acestei forme de superstiție, ridiculizînd credința în ea, taxînd-o drept „vampirism ucrainean” și interzicînd orice proces de vrăjitorie. Evoluția este asemănătoare și sub Habsburgi. Scepticismul privind acuzațiile de vrăjitorie, atît de răspîndit de ja în Occident, a pătruns la începutul secolului al XVIII-lea și în Austria, în Stiria și Slovenia. Dar în Ungaria și în Croația va trebui să așteptăm interdicțiile succesive ale Mariei Tereza, promulgate între 1756 și 1768, care vor frîna persecuțiile aflate în toi și vor distruge rezistența comitatelor (diviziune administrativă a țării) care vedeau în aceste măsuri anticipații asupra drepturilor lor. În ultimă analiză, se poate conchide că reglementarea juridică a fost de o mare importanță în domeniu. Dar istoria dreptului nu poate furniza prin ea însăși o explicație satisfăcătoare, căci și ea depinde, la rîndul ei, — ca și vînătoarea de vrăjitoare — de numeroși factori externi.

VÎNĂTOAREA DE VRĂJITOARE ȘI RELIGIA

Figura mitică a vrăjitoarei în calitatea ei de aliat al diavolului interesează sfera religiei; întrebarea se pune atunci de la sine: ce are în comun vînătoarea de vrăjitoare cu ostilitățile confesionale ale epocii? Istoricii au discutat îndelung pentru a afla dacă protestanții sau catolicii au fost cei care s-au îndîrjit mai mult împotriva vrăjitoarelor (Biserica ortodoxă fiind întotdeauna considerată cea mai moderată dintre toate). Germania a oferit terenul cel mai fertil studiilor comparate ale ciclurilor și intensității prigoanei catolice și protestante: conform rezultatelor obținute, se pare că cele două confesiuni și-au avut fiecare metodele proprii, dar catolicii au fost mai tenace și mai totalitari pe termen lung, numărînd mai multe condamnări la moarte.

Ungaria, unde conviețuiau mai multe confesiuni, este un bun exemplu. S-a văzut că prigoana a început mai mult sau mai puțin simultan în Ungaria occidentală catolică, în Transilvania, în nordul locuit de saxonii luterani, ca și în orașul calvinist Debretin și împrejurimi. Un caz special îl oferea Clujul, cel mai mare oraș al Transilvaniei, multiconfesional în secolul al XVI-lea, reunind luterani, calviniști, ortodocși, iezuiți și chiar unitarieni. Coexistența lor nu este lipsită de conflicte, ca să nu spunem decît atît — episcopul unitarian Ferenc David a fost